

Petar Šimunović

Zavod za jezik IFF, Zagreb

BALOTINE PJESME U OGLEDALU RAKALJSKOGA GOVORA

Mate Balota¹ javlja se 30-ih godina svojim čakavskim pjesmama. Spjevane na zavičajnom idiomu Raklja, te su pjesme u tematskom i u jezičnom smislu pobudile golemu pozornost čitalačke i stručne javnosti, pogotovu u Istri.

Iako o toj poeziji postoji danas opsežna literatura,² dosad je nedovoljno pisano o čakavskom književnom izrazu s obzirom na organski govor pjesnikova. Ovaj rad bavi se tom problematikom.

Moju pozornost privukao je jezik na kojem su pjesme spjevane, njegov čakavsko-štokavski status u našoj dijalektologiji i u Balotinu djelu. Privukla su me zapažanja o metričkim osobitostima Balotina stiha, o ritmu njegove rečenice, uvjeren pritom da su vrlo rijetki umjeli izvorno pročitati te pjesme zbog nepoznavanja naglasnog sustava rakaljskoga dijalekta, a u izdanjima gdje su te pjesme bile djelomično akcentirane, provedeno je to akcentiranje nepotpuno i pogrešno.

O istarskim dijalektima postoji golemo literaturno, pa i o govorima južne Istre³, ali rakaljski govor nije istražen, pa niti valjano uspoređen s jezikom Balotinih pjesama.

Ovaj rad pripada stoga onim malobrojnim raspravama u kojima se razmatra problem čakavskoga književnog izraza u odnosu na organski govor pjesnika. Takvih je razmatranja bilo malo, a među njima rad M. Moguša, *Je li Nazorova čakavska poezija kastavska*⁴, jedan je od prvih koji je krčio putove ovakvu istraživanju. Radi se, naime, o tome da se utvrde postupci pojedinih pjesnika pri prijenosu vlastitoga govora u književni izraz i da se pokaže koji elementi najčešće ulaze u sastav književne koine određenoga područja. Za takvo istraživanje potrebno je prethodno proučiti organski govor i pjesnikov opus, te prilike u kojima je taj opus nastao i koje su ga oblikovale. To je zadatak ovoga rada. Nije ovo, dakle, puki

¹ Upravo je navršena 70. godišnjica od pojave ovoga pseudonima Mije Mirkovića, 60. godišnjica od objave prve pjesme i 50. godišnjica od objave njegove zbirke »*Dragi kamen*«.

² Vidi glavnu literaturu u 105. knjizi »*Pet stoljeća hrvatske književnosti*«, Zagreb 1973, 111—114.

³ P. Šimunović/R. Olesch, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, III. Teile, *Čakavishe Texte*, Böhlau Verlag, Köln-Wien 1983, 620 str. + Karte. Vidi bibliografiju na str. 555—601.

⁴ Radovi zavoda za slavensku filologiju, XV, Zagreb 1977, 115—120.

prikaz čakavskog dijalekatskog idioma u određenoj čakavskoj zbirci pjesama dotičnoga autora, kakvih je prikaza prilično, a sam sam ih podosta napisao⁵, nego istraživanje odnosa pjesnika prema mjesnom govoru na kojemu piše, u konkretnom radu podudaranja i odstupanja rakaljskoga govora s obzirom na jezik Balotinih pjesama, te objašnjenje razloga takva pjesnikova postupka.

Za Balotu znamo da je do u srž poznao prilike, običaje, ljude i kraj o kojima pjeva. Ni s materinskim idiomom nije bilo drukčije. Mi danas nismo u stanju meritorno pročitati »Dragi kamen«. Nismo to u stanju zbog neprikladnoga fonetskoga zapisa, zbog odsutnosti prozodijskih naznaka koje omogućuju pojmiti intonaciju, ritam, onaj specifični glazbeni ugođaj u pjesmi na dijalektu koji samo površno razumijemo. Taj problem prisutan je u cjelokupnoj hrvatskoj dijalektalnoj poeziji, koju izdajemo neadekvatnim zapisima i bez akcenata i koju onda čitamo, rekao bi Vladimir Nazor, kao »libreta bez glazbe«. Uvjero sam se u to kad sam u 3. knjizi *Čakavskoga rječnika*⁶ objavio malu akcentiranu čakavsku hrestomatiju poezije po čitanju samih pjesnika. Bilježio sam njihov izgovor i čitao im zabilježeno radi njihove ovjere svojega zapisa, te pokazao koliki je nesklad između objavljenih i izvorno izgovorenih čakavskih pjesama.

U tom svjetlu Balotina poezija još više izmiče točnom interpretiranju. Ona je po duhu i tematici čakavska, ali njezin izraz u ishodištu nije čakavski, ili nije posve čakavski. Ta je poezija pisana jezikom u kojem se prepleće ponešto čakavizirani štokavski dijalekat došljaka, prožet čakavštinom istarskih starinaca. Taj je dijalekat u južnoj Istri neujednačen, pa se po nekim bitnim izoglosama razvrstava u nekoliko tipova⁷ s obzirom na količinu i stupanj integriranosti čakavskih osobina u još prilično prepoznatljivu štokavštinu dalmatinskodinarske ikavice u nadošlog pučanstva s kraja XV. i u XVI. stoljeću.

Mate Balota znalac je i svjedok toga civilizacijskog i jezičnog prožimanja. *Tako se na ovom malom trokutu*, piše on za svoj kraj, *miješala blaga i plodna krv labinska s pjenušavom oštrom krolju rakaljskom, krv jedne stare slavenske civilizacije, složene i uravnotežene sa nemirnom i burnom krolju doseljenika sa dinarskih planina...*

⁵ P. Šimunović, *Jezik pjesama* [pogovor zbirci pjesama M. Sinčića »Razletavke] na bužetskom dijalektu, *Dometi* 8, Rijeka 1971, 51—55; isti, »Jezične bilješke« [kao pogovor akcentiranoj čakavskoj zbirci pjesama Stjepana Pulišelića »Glos sa škrop«], u: Stjepan Pulišelić, »Glos sa škrop«, Zagreb 1973, 261—264; isti, *O bruškom govoru u Bruškim pismama Lucije Rudan*, u: Lucija Rudan, »Bruške pisme«, Zagreb 1985, 44—47; isti, *Pazinski govor u pjesmama R. Ujčića*, »Duša mažurana«, [pogovor], u: Rudolf Ujčić, »Duša mažurana«, Istarska naklada, Pula 1986, 57—58. Nekoliko sličnih prikaza nalazi se u tisku: *Pražnički govor u zbirci pjesama Tomislava Dorotića*, »Pustinja jubavi«; *Govor Selaca i Bola na Braču u zbirci čakavskih prepjeva S. Jesenjina*: »Jesenjin po brášku i po brošku«, Z. Jakšića i J. Žuljevića; *Vrisnički govor u čakavskoj poeziji M. Franičevića*; *Jezične napomene uz čakavske stihove Dragoja Čovića »Rič i vrime«* [govor Splita] i dr.

⁶ Vidi bilj. 3, poglavlje »Čakavisch als Sprache der Dichtung« str. 379—428.

⁷ R. Bošković, *Refleksi grupa tj,đj,tvj,dvj, stj, zdj, skj, zgj u dijalektima južne i jugozapadne Istre*. Južnoslovenski filolog, XXVI, 1—2, Beograd 1966/77, str. 85—142 (Navode se ovi dijalekatski tipovi: premanturski, pomerski, medulinski, ližnjanski, valturski, skafarsko-šikički, štinjanski, jadreški, muntičko-lovorički, mrčanski itd.).

*Rasudene crte doseljenika postajale su pravilnije, oštri kutovi na njihovim profilima su se ublažavali, njihov bijes pretvarao se u trijeznu smislenost*⁸.

Miješanje tih dviju civilizacija ogleda se i u jeziku.

DIJALEKATSKA PROŽIMANJA

Došljaka populacija ovog dijela Istre pripada onom pučanstvu koje je od sredine XV. stoljeća bježalo pred Turcima, sklanjalo se na teritorij pod venecijanskom upravom i kretalo prema Istri. Najvjerojatnije potječe iz zapadnoneretvanskog područja, s granice Dalmacije i Hercegovine, jer ondje je živjelo ikavsko štokavsko pučanstvo koje je čuvalo izoglosu /št/ kao supstitut za starije glasovne skupine *stj, *skj. Istočno odatle bili su štokavci ijekavci, sjevernije štokavci šćakavci, a na zapadu graničili su sa čakavcima ikavcima⁹.

Jezične, onomastičke, folklorne i druge osobine upućuju na to da iz istih krajeva potječu hrvatske naseobine u pokrajini Molise u Italiji¹⁰. I u njihovu govoru sačuvane su neke pretežito čakavske značajke kao i u govoru rakaljskih doseljenika, primjerice: a) prilično dobro očuvano staro mjesto akcenta, b) sporadički refleksi *dj, *daj → j: *prèja, tùj*, c) refleksi ь → a u leksemima *màlin, zàli, mǎnom* (u Raklju *nǎmon*), *vàlje*, d) *e* → a u glagolima *zajāt, djāt* »oduzeti«, c) skupina *čr*^{10a} u riječima *črivo, čřv, čřcati, čřklje* »čvarci«, f) pomoćni oblici kondicionala: *bim biš...bimo, bite* (pored: *bih, bi...bismo, biste*), g) leksemi u likovima *krèsti, rèsti, répak* »vrabac«, h) namještaj enklitika, i) karakteristični pretežito čakavski leksemi u likovima: *crikva, drivo, jelitica* »crijevo«, *segùtra, čùda* »mnogo«, *òganj, sàža, »čađ«, spùž, željùd, mǎlin, brižan, lāčan, čičarljat* »govoriti«, *graběše* (Rakalj: *bragěše* »hlače») itd. Te iste osobine ove štokavske struje koja je krenula put Italije i one koja je išla put Istre dokazuju kod jednih i drugih blisko susjedstvo s čakavcima u staroj postojbini¹¹, te prisutnost među njima i vlaškoga pučanstva.

Rakaljski govor ima danas kudikamo više čakavizama i njegova je struktura čakavsko-štokavska. Mnogi su čakavizmi ulazili u govor rakaljskih doseljenika slijedom seobe do Istre, pogotovu u šibensko-zadarskom zaleđu, koje je onda bilo čakavsko, a još više dolaskom u Istru¹² i miješanjem s rijetkom zatečenom starijačkom čakavskom populacijom u Raklju i okolici. Premda starija literatura go-

⁸ Mate Balota, *Tijesna zemlja, roman iz istarskog narodnog života*, Rijeka 1946, str. 45.

⁹ D. Brozović, *O makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije*, u: Makarski zbornik, Makarska 1970, str. 381—405.

¹⁰ Vidi, među inim, M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, u: Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, IX, Wien 1911, st(upac) 24, te P. Šimunović, *Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarsčica*, Narodna umjetnost, XXI, Zagreb 1984, 53—67 i literatura koja se tamo navodi.

^{10a} Vidi bilješku 14a.

¹¹ A. Sujoldžić, B. Finka, P. Rudan i P. Šimunović, *Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija*, Rasprave Zavoda za jezik, XIII, Zagreb 1987, str. 117—145.

¹² M. Hraste, *Govori jugozapadne Istre*, Hrvatski dijalektološki zbornik, II, Zagreb 1966, str. 23—27.

vore jugozapadne Istre naziva štokavskima¹³ i štokavsko-čakavskima¹⁴, treba reći da oni to i jesu genetski, ali su s vremenom toliko infiltrirani čakavizmima da je opravdano zvati ih čakavsko-štokavskim govovima¹⁵.

Budući da govori južne Istre nisu jedinstveni, već postoji, kako je spomenuto, nekoliko govornih tipova, navest ćemo ovdje bitne karakteristike rakaljskoga govora, po vlastitim istraživanjima, te upozoriti kako je on zastupljen u Balotinim čakavskim pjesmama.

Pretežito čakavske osobine očituju se: a) u zastupljenosti zamjenice *ča*^{14a} (ali: *zašto, pošto*): *čà kòsti, čà žil, čà žulji, ča bistrìh očì i glàv* (Kopnja) i u značenju »koliko«: *čà ljùdi mi je rèklo da mi je gòvor pròsti i grùb* (Govore da nisan fin), b) u pomoćnim oblicima kondicionala (*bin, biš...bìmo, bìte*): *ispřtija bin se na uliku visòku*, c) u djelomičnom refleksu *ę* → *a* iza palatalnog /j/: *jazik, prijàti, zajàti*, d) u čuvanju fonema /h/, e) u čuvanju skupa /čr/: *rùke su mi črne* (Sparoge), *počrnija, črnìlo, črv, črivo*, ali: *ča se od křvi koža zacrlèni* (Sparoge), f) u čuvanju skupine /jd/ u infinitivu i prezentu u glagola tipa *pòjti*: *òči iz kòra te nàjti málu Mariju* (Zornice), *z mràka se újde na svitlo* (Zornice), g) u upotrebi prijedloga (i prefiksa) *z* (mjesto *iz-*): *grèdu nàokolo ljùdi z Tinjàna, z Trviža, z Pàzima* (Dvi beside).

Od ostalih osobitosti rakaljskoga govora ističemo zamjenu /l/ na kraju riječi i na kraju sloga fonemom /a/, odnosno *ja*: *nosija, debèja*, tako se dobiva stegnuti *a*: *-aa* → *ā* → *ā*: *tèpa, rèka*, odnosno *-oa* → *ō* → *o*: *fažō, vō; sèstra je bóna* (Kóza). Ova je promjena donesena iz stare postojbine a nalazi se i u jeziku moliških Hrvata. Sačuvane su osnove sa skupinom *-re-* (a ne *-ra-*): *rèsti, krèsti, rebàc i tèpa: brìme je rèslo* (Brime), *po bìrah urèsla* (Mladost), *vitar je mèk i tèpa* (Pramaliće). Zamjenu prednaglasnog /o/ sa /u/ nalazimo u Raklju, kao, uostalom, i po svoj Istri: *kušèti, užènjen, (u) pànak, ukàt* »advokat«, *usušiti, utrùje, ustriči, ugnjìšte* (u Balote: *ognjìšte*), *uvì, unō, unā* (Balota ima i likove s nezamijenjenim /o/). Ova se zamjena u Raklju ne provodi u leksemima u kojima prednaglasno /o/ alternira s naglašenim: *ocàt* (ali: *òsta*), *otàc* (ali: *òca*), *ogànj* (ali: *ògnja*), *bez očì* (N. pl. *òči*). Genitivno-akuzativni oblici zamjenički *mène, tèbe, sèbe* i dativni *mèni, tèbi, sèbi* naglašeni su na prvom slogu brzim akcentom, kako je npr. u srednjodalmatinskoj čakavštini, u L. sg. glase *na mèni, o tèbi, po sèbi*¹⁶, što je utjecaj starinačkih čakavskih govora u Istri, koji u svim navedenim zamjeničkim oblicima ostvaruje na kratkom naglašenom slogu ultime brzi akcent. Čakavski je zadržao u Raklju isključivo kratke oblike upitno-odnosnih zamjenica: sg. *kì, kâ, kô*: pl. *kì, kè, kâ*, G. sg. m. i sr. roda: *kèga*, D. sg. *kému*, L. sg. *o kému*. Oblici komparativa *mlàži, třža* štokavskoga su porijekla, ali je na te oblike utjecala čakavska fonetika /dž/ → /ž/. Ekavizama je u ovim govovima bilo više u prošlosti. U Raklju sam zabilježio: *sèno, zènica, venàc, kòren, sle-*

¹³ A. Belić, *Godišnjak SKA*, XXVI za god. 1912, Beograd 1914, 221—259, M. Mašeski, *Przegľad słowańskich gwar Istrji*, Kraków 1930, P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Matica srpska, II. izdanje, 1985, 189—196.

¹⁴ M. Bošković, o. c., J. Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, Srpski dijalektološki zbornik, IX, Beograd 1940, 207 s.

^{14a} U govoru Raklja nema fonema /č/ /č/, već se na njihovu mjestu ostvaruje »središnji« fonem /č/. Zbog tehničkih razloga bilježim u ovom radu (kao i M. Balota), u pjesmama ishodišne foneme /č/ i /č/.

¹⁵ M. Hraste, o. c., te P. Šimunović, *Mozaik istarskih govora*, Istra, 3—4, Pula 1985, 66—72 s kartama i primjerima govora.

¹⁶ Vidi podrobnije S. Vukušić, *Prozodija »Dragog kamena« — sastavnica hrvatskog književnog naglašavanja*, Istra, 3—4, Pula 1985, 105—108.

zéna. Ekavski izgovor glagola *dělati* »raditi« ušao je u rakaljski govor iz istarske ekavske čakavštine: *trī nōci za kozōn san plāka i dēla u ōgnju četrdnājs ūr na dān* (Kozza) i potisnuo doneseni ikavski oblik *dělati*, suzivši mu značenje: »klesati, obrađivati kamen«: *od vās smo doznāli stīnu dēlati i z brōdi po mōru jādriti* (Božićni račun). U glagolu *jādriti* nahodimo staru promjenu *ě* → *a* iza *j*.

U morfologiji rakaljski govor ne poznaje tipične štokavske inovacije u pluralu imeničkih deklinacija.

Imenice m. roda u N. pl. redovito su bez infiksa *-ov-*: *nōži, spūži, mīsi, črvi, prūti, dāždi, snīgi, dīdi, špāgi* »konopi«. Imenice ž. roda na *-a* imaju G. pl. bez nastavka: *prāzna mīsta će biti domācih sīni, šćēr, sēstar i brāti* (Vazmena nedilja), *imēna rīb* (Božićni račun), *priko dēvet vōd* (Božićna noć), *zmež hīž* (Veliki petak), *kašēte mēnul i škōmbar* (Pramaliće). Imenice *vēčer, nāčve, zikva* imaju u G. pl. nastavak *-i*: *večeri, nāčvi, zikvi*, kao imenice m. i sr. roda.

U D. pl. imenica na *-a* čuva se nastavak *-an*: *kozān, ovcān, ženān, gūskan, proti tēn križu i dvīn besīdan* (Dvi beside). U L. pl. u tim je imenicama nastavak *-ah*: *vēsla san držā u rukāh* (Jena ljubav), *u brājdah jāme kopāti* (Zornice), *po svīh glavīcah i pūtih* (Prid »Kontinentalon«). U I. pl. istih imenica nastavak je *-ami*: *tišći ga rukāmi i nogāmi* (Grunji), *s kāpjami trūdnega pōta* (Kopnja).

U imenica m. i sr. roda ujednačeni je nastavak *-i* (*i* → *ī*) za G., L. i I. pl.:

a) *zubi, mustāci, prsi, rēbri, plēci, rāmeni, ljūdi, zīdi, bakī, jāji, gōlobi, vūki; priko brōdi skāče* (Jugo), *kad drīvo od jārboli i pināni pūca* (Jugo), *od mlādih dāni* (Ognjište), *ča kōsti ča žūlji, bistrih oči* (Božićni račun);

b) *s pīpon u zubi* (Pramaliće), *po tūjih dēli je mlādost provēja* (Moj otac), *po rasūtih sēli na Vazām* (Vazmena nedilja);

c) *pōjti u crīkvu s facōli hlībi i mēsa* (Vazmena nedilja), *i z brōdi po mōru jādriti* (Božićni račun).

U Balotinim potvrdama često je u G. i L. pl. nastavak *-ih*, vjerojatno ugledanjem na stari lokativni nastavak. Taj nastavak u tim množinskim padežima nije osobina rakaljskoga govora, a jest nekih drugih u južnoj Istri: *tvōje dēlo u vrīlih* (Jena ljubav), *na ognīštīh gorē* (Zornice), *po pūtih za crīkvu, na brōdih zgōjena* (Mladost). Nastavak *-in* u I. pl.: *tū su za stōlin se stājala mlāda dīca rāzgnana* (Prid »Kontinentalon«) posuđen je iz štokavskih govora iz okolice Pamera i Premanture, koji se u štokavskom javlja već od XVI. stoljeća, vjerojatno iz složene pronominalne deklinacije.

U D. pl. zabilježio sam u Raklju nastavak *-on*: *zīdon, -en: ljūden*, i najčešće kao u imenica ž. roda *-an*: *gōstan, gōloban, prījateljān*. U Balote taj nastavak uvijek glasi *-on*: *zvdno, pōzdrav ljūdon raznōsi* (Ognjište), *kopačōn su žīle tīde* (Kopnja).

U pretežno čakavske osobine valja ubrojiti pluralne oblike u nominativu uz brojeve 3 i 4: *trī brāti su kantāli, četīri kantūni* itd.

Rezultati sibilizacije se, kao i u istarskim čakavskim govorima, sve manje čuvaju u D. i L. sg. imenica ž. roda: *rūki, nōgi, u lūki je bilo žīvo* (Veliki petak), te u N. pl. imenica m. roda: *mīhi, vūki, orīhi, vrāgi: dīca mlādi junāki...svī su te-žāki jēdnaki* (Kopnja).

Štokavski je supstrat u rakaljskom srednje /č'/. U doticaju štokavskih bezvučnih afrikata *č* — *ć* sa čakavskim *č* — *t'* nametnuo se glas koji je najbliži štokavskom

/č/ i čakavskoj afrikati /č'/ kao jedina bezvučna afrikata^{16a}: *sviça, Božič, sičanj* »veljača«, *pomđjič* »lipanj«, ali se u Balotinim pjesmama pišu obje štokavske afrikate /č, č/, premda su u govoru izjednačene. Čakavsko /t'/, tamo gdje je katkad nagoviješten kao prežitak, depalatalitira se kao /t/: *u pódne te biti na stólu jája, hlíbi i jánce pečénje* (Vazmena nedilja), *đci iz kđra te nájti málu Mariju* (Zornice), ali se u istoj konstrukciji javlja i kao »srednje« /č'/: *prázna mística će biti domácih síni i ščér* (Božićna noć). Čakavsko (*pojti*) *r'đ* Rakljani čuju i izgovaraju kao (*pójti*) *kja*. U Balotinim pjesmama te se supstitucije nedosljedno ostvaruju.

Na mjestu praslavenskog *dj i *dej u rakaljskom se ostvaruju:

- a) *ž*: *sáža, prěža, glđže, řžina, třži, mláža, měž; já san doháža* (Jena ljubav), *mláži su hitali špáge, pójti zmež hiž* (Veliki petak), što je utjecaj čakavštine na štokavski refleks (*dž → ž).
- b) *j*: *grája od prúti, tųji, tųjn, mi smo zémija sámo tųja, sámo hųja* (Na putu), *grájanske rúke su mále, grájane žúlji pále* (Joža Roža), što je čakavski supstitut;
- c) *d'*: *žěd', rđđ'i* »paoci na biciklu«, *d'irlánda*, što je mlađi import u rakaljskom govoru.

Glavna štokavska glasovna osobina nazočna je u supstituciji starih glasovnih skupina *stj, *skj → št|šč|š'č' (zapravo sa »srednjim« /č'/):

- a) *stúcati, púšte, uštípa, gúštar, gúštarica, klišta, ugnjšte, prišt, strnšte, nátašte; pedesét miljári koráki je učinila ná tašte* (Koža);
- b) *koščón, išču, koččica, krščân, lišće, spúščalo, daščica*.

Refleksi št|š'č' u rakaljskom su razgraničeni: št je refleks u osnovama riječi gdje se ne javljaju alternacijski odnosi i u sufiksu -ište, a š'č' u živim alternacijskim odnosima koji su vidljivi na šavu osnovnog te tvorbenog ili nastavačkog morfema. Refleks š'č' u ovom je govoru mlađi, vjerojatno iz čakavskih istarskih govora, ali je mogao u nj ući već onda dok su preci rakaljskih doseljenika živjeli u susjedstvu sa šćakavcima. Za refleks *zgj → žđ navodim rakaljsku potvrdu *mđždani*, dok se skupina žđ nalazi u leksemima *dđžd, dažděno*.

Prilično retardirana štokavska akcentuacija (u vezi s čakavskom s kojom je došla u doticaj) pokazuje ove karakteristike:

1. Otvoreni kratki slog ultieme ne može biti naglašen brzim akcentom /ⁿ/, već se taj akcenat s njega prenosi na prethodni slog kao dugouzlazni akcenat /'/:

- a) *gláva, rúka, gréda, fála, múka, brázda, zmíja, klišta, stríla* »grom«, *srida; nóga, séstra, kóza, dáska, ígla, lóza, daljína, úžba, grhóta, mágla, škurína*
- b) *mlíko, krélo, kémbre* »gundelj«, *lice, díte, jápno, gúvno, déblo, rébro, stáкло, rešéto*
- c) *u paméti, na nógi, na zúbu, mustáči|brnjúsi, živóta, žúlji, kljúči, lónca, ósta* (:ocät), *prči, u ózvu, prásci, gnjzda, krósna, vrhi, púti, (v)rútki, pétka, grádu, mrtváca, udóvca, súca, snígu;*

2. Akcenat ` čuva se na krajnjem zatvorenom slogu i na unutrašnjim slogovima u riječi ako mu prethodi kratak slog:

- a) *ubráz, bubriğ, čovik, mladíč, kolác, pijät, tombulác, dimbòk, leměš, ovàs, ocät, jazik, živòt, popòn, volòn* (I. sg.), *rukđh*
- b) *utròba, bubriği, prezíme, igráti, unúki, predídi, pituráti, dadžěno, kositi, zajáti za govědi* (I. pl.).

3. Akcenat " prelazi na prethodnu dužinu kao dugouzlazni ':

- a) *tétac, vénac, kósac, klasúnac, težákon, ždrébac, kóbac, mřavínac, súsed, prásac, pléten, ključén, mihúron, kónjon, nóžon, umímo, zében, kúne, ustrízi, Bosánac*
 b) *ustrížemo, dobívati, prísáđiti, trésemo, pozébe.*

U susjednoj Krnici i Marčani zadržava se akcenat na starom mjestu, a pred njim se u navedenim primjerima ostvaruje izrazita dužina: *trésèmo, dobívàti, nàròđ, ključèn, kòsàc, rùkàh* itd.

4. Akcenat ^ čuva se na krajnjem otvorenom i zatvorenom slogu:

- a) *mihúr, samànj, vršnják, poznàn, tovâr, pastír, pastùh, slavíc, željúd, merlín, ovác* (G. pl.), *lísic* (G. pl.), *ovcàn* (D. pl.) *rukôn* (I. sg.), *nogôn* (I. sg.)
 b) *gorí, prsí* (G. pl.), *zubí* (G. pl.), *mukê* (G. sg.), *rukê* (G. sg.), *kantâ, uví, umí* (ali: *óni*, N. pl. od zamjenice *ón*), *kozê* (G. sg.), *ustí* (L. pl.), *ovcê* (G. sg.), *ključí* (L. pl.), *zovú.*

5. Akcenat ^ čuva staro mjesto na unutrašnjim slogovima u riječi: *vesélje, neprávdá, življénje, pokazívamo, zapíšiva, uzéti, umřiti, hráni* »čuva«, *sačúvaju, travërša, usúšimo, zapovíđaju, strésti, užéti, múřva, sùša, stráža, prozéstí.*

U većini navedenih primjera dugosilazni akcent razvio se metatonijom od čakavskoga akuta.

6. U rakaljskom govoru nema nenaglašenih dužina. Dužine iza akcenta odreda su pokraćene: *kòzji, sílón, osúšimo, hráni...*

Prednaglasne dužine eliminirane su tako:

- a) da je na nju prenesen akcenat " sa svih položaja i realiziran kao akcenat ': *gláva, u gráđu, ključí, púton, síču* (: *glávà, u gráđu, ključí, púton, síču*)
 b) da slog naglašen akcentom ^ skraćuje prednaglasnu dužinu: *rukê* (G. sg.), *grêđê* (G. sg.), *zubi* (G. pl.), *púti* (G. pl.), *přsí* (G., L., I. pl.), *ovcôn* (I. sg.), *glávôn* (I. sg.), *prêđu, ústí* (L. pl.).

U nekim kategorijama prednaglasna dužina se pokratila ispred kratkog naglašenog sloga: *rukàh, stinàh, rukàmi, šceràmi, stinàmi, vrnùti, jokàla.*

Rakaljski govor pokazuje prilično čvrst akcenatski sustav u kojem je razvitak novoštokavske akcentuacije usporen. U njemu nema više čakavskoga akuta, eliminirana je kratka otvorena naglašena ultima, pokratile su se prednaglasne i zanaglasne dužine, te je akcenatski inventar sveden na dva silazna i jedan uzlazni akcenat, odnosno: na jedan kratki i dva duga akcenta.

BALOTIN ODNOS SPRAM JEZIKU

Sve ove prozodijske osobitosti nisu dosad došle do izražaja, ili su došle do pogrešnog izražaja, u izdanjima i u interpretaciji Balotinih pjesama.

U Balotinu jeziku nalazi se mnogo leksema čiji su likovi iz starinačkih čakavskih govora u Istri, kao primjerice: *màlin, málinar, pèteh, gòlob, (v)rutàk, (v)òsak, ùlika, dumbràva, dímbòk, samànj, críkva, màša, vrêda* »vrlo«, *kvárnàr* »40«, *lùzar* »ruža«, *segùtra, zájno* »odmah«, *jèleto* »crijevni nadjevak«, *pòkle, Vazâm, vâjka, vâlje* (← *vòdle* »udilj«), *gròzje, jazìk*, imena mjeseci: *antòšnjak* »siječanj«, *síčanj*

»veljača«, *žervenjak* »srpanj«, *dub*¹⁷. Neke od navedenih riječi našli smo u štokavskom govoru moliških Hrvata, ali je njihova današnja očuvanost uglavnom u čakavštini. Bazični vokabular koji smo istraživali na nekoliko različitih punktova u Istri veže Rakalj jedino s ikavskim govorima unesenim u Istru za druge kolonizacije.

Već stoga što navedene i druge lekseme i njihove likove spominjemo kao čakavizme, želimo reći da su oni unos u još prilično prepoznatljiv štokavski kalup rakaljski, geografski izdvojen, u kojem su štokavsko-čakavska prožimanja bila manja nego npr. u krničkom ili barbatskom dijalekatskom tipu. Na tu izoliranost, na te »rijetke dneve« sveopćih druženja Rakljanaca s ostalim istarskim susjedima upozorava i Balota: *Na dan svete Agnije crkvena i narodna svečanost slavila se u starom Raklju... Slegao se tu narod iz svih dalekih strana. Uz Rakljane došli bi Proštinari (= Peruški, Vareški, Mutvoran), Marčanci, Barbanci, Labinjani, dapače ljudi sa Žminjštine i Prikodražani*¹⁸. Zbivalo se to jednom godišnje kad su Rakljani bili izmiješani sa susjedima, i to uglavnom onima iz neposredne okolice.

Čakavsko-štokavski idiom Mate Balote bio je kudikamo otvoreniji i prema susjednim govorima i prema istarskoj čakavštini i prema književnom jeziku.

Da bismo stekli predodžbu koliko se Balotin materinski idiom očituje u »Dragom kamenu«, potrebno je imati na umu nekoliko činjenica.

Vrijednost dijalekatske pjesme ne može se vrednovati po stupnju primjenljivosti dotičnoga dijalekta. Dijalekat je govorni jezik, otvoren sustav na svim razinama bez propisanih gramatičkih, ortografskih i ortoepskih pravila. Govornici i pjesnici služe se običajnom normom pri čemu vrednote govornog jezika i izvanjezični čimbenici imaju značajnoga udjela. Balotin i uopće slovinski dijalekat južne i jugozapadne Istre, u usporedbi s ostalim čakavskim dijalektima u Istri, kudikamo je najbliži književnom jeziku. Ta bliskost uvjetuje njihovu jaču međujezičnu interferenciju. Balota je u djetinjstvu i kroz školu postupno usvajao hrvatski književni jezik s previranjima koja su se tada u tom jeziku zbivala, i sve više dolazio u dodir s izvornom istarskom čakavštinom. U tim koordinatama oblikovao je on svoj pjesnički izraz. On i njegovi hrvatski vršnjaci učili su u školama talijanski jezik, a na ulici u istarskim gradićima i domaći idiom venecijanskog dijalekta¹⁹. No ta bilingvna naobrazba u njegovu pjesničkom izrazu nema posebnog značenja. Prema istarskoj diglosiji koja se očitovala podvojenosti na nacionalnom i na klasnom planu Balota se odredio kao prema klasnom i nacionalnom problemu svojega hrvatskoga življa u Istri. Njome se nije koristio u pjesmama, ali jest u proznim tekstovima.

¹⁷ Primjerice: *grm* u značenju *Quercus* govori se na Labištini i u središnjoj Istri na području starosjedilačkog ekavskog čakavskog dijalekta, *mel/mnel*, u istom značenju, govori se na Buzeštini, tj. na starom čakavskom području nezamijenjenog jata. *Cer* i *dub* su vrste hrasta i govore se po svoj Istri, a fitonim *hrast* je donesen s II. kolonizacijom. Ovo je samo jedna od izoleksa koja nam pomaže proučavanju migracije u Istri. Tako npr. selo Labinci u Poreštini govori *grm*, koji fitonim ne govore njihovi susjedi, te time svjedoče o doseljavanju s Labištine. Sjeverni Istrorumuni imaju *mnel*, a južni *grm*. Ta činjenica upućuje na to uz koju su oni populaciju živjeli nakon dolaska u Istru. Takve izolekse predstavljaju se ovdje kao živa arheologija. Vidi P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, izd. Logos, Split 1986, str. 54.

¹⁸ M. Balota, *Tijesna zemlja*, o. c., str. 185.

¹⁹ Vidi L. Decarli, *Origine del dialetto veneto istriano*, Trieste 1976, 129 str. + indeks.

Balota je svoj čakavski libar pisao daleko od Raklja. Pjesme je slao prijateljima, a potom časopisima. To što su ti prvi pokušaji ulazili prije u antologiju čakavske poezije nego u vlastitu zbirku, pokazuju samo koliki je bio njihov domašaj i značenje za Istru. Želeći da budu čitljive, pisao ih je oslanjajući se na materinski idiom, a težeći pritom ka istarskoj čakavskoj koine, izražavao se jezikom svojega Franine. Njime je Balota započeo svoj spisateljski rad objavivši već godine 1981, kao dva-desetogodišnjak, članak »Ča pravi Franina«. Balota je sve pjesme napisao u razdoblju od 1930. do 1938. Stav koji je tada izgradio prema svojem čakavskom jeziku više nije bilo prilike, a vjerojatno ni potrebe, mijenjati.

U tom svjetlu naći ćemo u jeziku »Dragoga kamena« mnoga odstupanja i neujednačenosti s obzirom na rakaljski govor. Nekad će to biti unosi iz književnoga jezika, nekada iz drugih čakavskih govora Istre, a gdjekad kolebanja, dvojake forme ili svjesno drukčija rješenja nego je to u Balotinu materinskom idiomu, kao npr. pisanje bezvučnih afrikata č, ć, koje rakaljski govor ne razlikuje²⁰. U njegovim se pjesmama uz redovite »kratke« plurale imenica m. roda nalazi oni iz književnog jezika: *putuj u krčjeve naše* (Pozdrav unima doma), uz redovite pluralne oblike u genitivu imenica na -a (*dúš, sèstār, šćér*) javljaju se književni likovi: *nôć je gústa pùna nôćnih dúša* (Grunji), *priko njè su dràge glàve miljårde màtera* (Na Rečini), tako je i s imenicom *lito*: *pedesèt lita tèškega dèla* (Moj otac), ali: *dvájset lit* (Ognjište). Već su spomenuti dvojaki nastavci u G., L. i I. pl. imenica m. i sr. roda. Miješaju se oblici određenih i neodređenih pridjeva: *mrt je postà mi tvôj dôm svi, črni i škúr* (Šime), *ča ljudi mi je rèklo da mi je gđvor prđsti i grúb* (Govore da nisan fin). Uz genitivne i dativne nastavke pridjeva m. i sr. roda na -ega, -emu česti su oni iz književnoga jezika (-oga/-omu): *kópnja je dđta seljáčkog živóta* (Kopnja), *já san se spomínja svôga suknènog korèta* (Ognjište). Pored oblika zamjenice *svi* (»sav«) rabi se i čakavski oblik *vàs*: *skùpljen svi tvôj ród* (Božićni račun): *ón je vàs dån túju trávu kosija* (Moj otac) itd.

Pa i prva objavljena Balotina pjesma godine 1930, točno prije 60 godina, koja se zove *Pramaljiće*, već u naslovu ne nosi rakaljsku riječ *prđlice*: *govdre da je vèć prđlice* (Velika srida), već računajući na svoje čakavske čitatelje u Istri u prvom redu, čakavsku, koja se, uz *prđlice*, nekoliko puta spominje u »Dragom kamenu«: *svàko pramaljiće bùdi stàre spàrožine* (Sparoge), *pòkle zimè vájka dójde pramaljiće*.

To je karakterističan Balotin postupak.

POETIČNOST BALOTINE REČENICE

Balotina svjesna i(li) nesvjesna leksička uvrštavanja u pjesme i uporaba gramatičkih oblika izmiču katkad rakaljskom, katkad književnojezičnom sustavu. Njegove je izbor jezičnih rješenja u službi njegove pjesničke poruke. Balotu nije, poput Nazora četvrt vijeka prije, zahvatio *furor ciacavschianus*. Njega nije čakavštini privukao izražajni instrumentarij, ortoepski i metrički razlozi čakavštine, već specifične prilike hrvatskoga življa u teškim nacionalnim i društvenim zbivanjima u

²⁰ Mnoga kolebanja u gramatičkim i ortografskim rješenjima nalazimo u djelima Mate Balote koja piše književnim jezikom. Vidi, V. Anić, *Poticajnost Mirkovičevih misli i svjedočenja o jeziku*, Susreti na dragom kamenu, XI, Mali Lošinj, 1983, str. 111—120.

Istri, iskreno domobrižje za onima koji su ostali »iza žice«, za dragim prizorima iz djetinjstva i dječastva, skriveni bunt i neuništen nacionalni ponos, socijalni status njegovih seljana — tematika svježja, proživljena i izgovorena jednostavnim, oporim jezikom južnoistarskog seljaka oblikovanim biološkom i lingvističkom simbiozom koju čini mekoća i pitomost istarskog čakavca i opora tvrdoća dinarskoga došljaka. »Dragi kamen« je gotovo baladno poetizirana zavičajna agrarna sociologija Balotine mladosti, ispričana jednostavno, u prisposodobama, s poukama i porukama, jasna, objektivna, općeljudska poema koja prerasta značenje Istre. Istra je samo scena, a njegova čakavština izraz toga nadahnuća.

Balotin jezik razbija ograde lokalnog rakaljskog idioma. To je kolokvijalan, svima razumljiv, ovjeren izraz južnoistarskog seljaka, otvoren za bifurkaciju drugih lokalnih idioma, koji su toliko isprepleteni da ih ni izvorni govornici ne znaju lučiti. To nije činio ni Mate Balota, ali je osjećao snagu domaće riječi, ponesenost ritma i melodičnost pjesme. *Uveče bi po stazama zazvonila pjesma... u kojoj su se vokali vukli i zvučali kao dozivi pastira preko drage, kratka i brza kao glas zvona na uplašenom ovnu, oštra pjesma kao pijuk motike, mukla kao udarac sjekire o drvo. U njoj je bio zvižduk bure, potmulo pravilno udaranje juga, hukanje šume i žagor mora, kлокotanje vrutka i tandrcanje volovskih kola po neravnom kamenitom putu*²¹.

Takva je Balotina rečenica. Tako on oblikuje pjesmu.

Sve je podvrgnuto elementarnosti koju nosi tema. U Balote ne treba tražiti rime, izmjenu trohejskog i jampskog metra kao u Nazovovu čakavskom stihu. U Balote je ritam koji valja doživjeti, ali prethodno valja znati autentično zabilježiti, pa pročitati pjesme. Danas to mogu samo vrlo rijetki.

U vezi s ritmom vrijedno je upozoriti na Balotin doživljaj elementarnosti mora (*Dinamit, Grunji, Zima, Svičari, Fugo, Brime*) s visokog rakaljskog platoa i usporediti ga s opisom mora njegova starijeg susjeda s visokog Brseća — Eugenija Kumičića.

Nedovoljno je zapažena nečakavska crta u govoru Raklja i u Balotinoj poeziji koja se očituje u izostanku deminutiva i deminutivnih hipokorstika. Umjesto Gervaisovih *krovit'a, vrapčit'a, dolčit'a, Tonit'a* i *Zvanit'a* u Balote su: *mója máti* (jer i *majka* je deminutiv), *Mišetina, Malešina, Furina, Andrina, Franina*, dakle hipokoristički augmentativi kakve pratimo npr. u djelima M. Božića, I. Raosa, J. Laušića, S. Matavulja, I. Brešana, I. Aralice, P. Budaka, imena potvrđena kroz krajeve kretanja rakaljskih doseljenika. Tako su tvorena rakaljska prezimena *Bedrina, Jakopila*. No umjesto prezimena ovdje se, kao u dinarskih štokavaca, rabe nadimci, obiteljski i osobni, *Ljubini, Mârkovi, Borinkini, Belâsovi, Bôsovi* itd²². I imena dijevoja Raklja motivirana su imenima pojedinih rodova: *Percâni, Martinčevi, Pâpini, Balikdvići, Hrdâni, Vâlići, Belića dvôri*, kako je po cjelokupnoj Istri zahvaćenoj II. kolonizacijom XV—XVII. stoljeća²³.

²¹ M. Balota, *Tijesna zemlja*, o. c., str. 193.

²² Njih vjerno navodi u romanu *Tijesna zemlja*. Vidi poticajan rad Lj. Ivezić, *Smisao folkloru u Balotinoj »Tijesnoj zemlji«*, Istra, 3—4, Pula 1985, 18—33, osobito str. 24—25.

²³ P. Šimunović, *Tipološko-strukturalni ogled istarske ojkonimije*, Rasprave Zavoda za jezik, 4—5, Zagreb 1979, 219—240 + karte.

Ovo su neki od štokavskih prežitaka koji su našli svoj odraz u Balotinu stvaralaštvu i u jeziku ovih pjesama. Mnogo je toga utkano u njegov osebniji jezik koji se nije uvijek i bez ostatka utjecao samo matici. Splet prilika koje su inspirirale tematiku ove zbirke i ritmove koji nose poetski izraz tražili su i nalazili svoj izričaj i na drugim srodnim jezičnim vrelima, prelazeći tako ograde rakaljskog jezičnog konfina i međe uskog kampanilizma i svakog Baloti tuđeg regionalizma.

SUMMARY

MATE BALOTA'S MOTHER IDIOM AND THE LANGUAGE OF »DRAGI KAMEN«

»Dragi kamen«, M. Balota's collection of poems, was written in the dialect of the Rakalj village, which was the poet's mother idiom. That type of the south Istrian dialect of Rakalj, which has not been studied so far, is analysed in the paper as well the reflections of that speech were found in the language in which the poems were written.

The analysis has shown that for M. Balota it was not essential to imitate his mother idiom in every aspect. In the poems there are the traces of literary language, the traces of other south Istrian dialectal types, the traces of the Istrian autochthon tchakavitza.

M. Balota, connected with the Istrian problems, and being out of Istria, adopted a type of prestige speech which had become increasingly the Istrian koine. There are traces of such a speech bifurcation in the language of »Dragi kamen«.

The author of the paper shows a piece of work of tchakavitza components in today's speech of Rakalj.